

Камелия Спасова
СУ „Св. Климент Охридски“
ksspassova@uni-sofia.bg

Към преобразуване на понятието мимесис: Юрий Лотман и Тодор Павлов

Kamelia Spassova
(Sofia University “St. Kliment Ohridski”)
ksspassova@uni-sofia.bg

Transforming the Concept of Mimesis: Yuri Lotman and Todor Pavlov

Abstract

The paper explores the divergent concepts of *mimesis* in the works of Bulgarian orthodox Marxist philosopher Todor Pavlov and Yuri Lotman, founder of the Tartu-Moscow Semiotic School. With his *Theory of Reflection*, completed in Moscow in 1936 as an elaboration of Lenin’s ideas of knowledge, Pavlov became one of the major proponents of the understanding of mimesis as reflection, which for decades defined the dogmatic Marxist-Leninist aesthetics in Eastern Europe. Beginning with the 1960s, Lotman’s conceptualization of dual code structures begins to work in the direction of reloading the mimetic theory beyond the official discourse. Lotman explicitly states that his methodological wager is an attempt to join the formal-structural paradigm of Roman Jakobson and the contextual-dialogical paradigm of Mikhail Bakhtin, which makes his position a synthesis of the two schools that challenged the theory of reflection dogma.

Keywords: authentic mimesis, heterogeneous mimesis, reflection, self-reflexivity, mirror, device, defamiliarization, dual codes, semiosis, autopoiesis

През XX век понятието *мимесис* е арена на непрестанни сблъсъци между две антагонистични парадигми, които се фокусират съответно върху външнолитературните или вътрешнолитературните фактори: марксизмът и формализмът. Реконструкция на подобен имплицитен сблъсък може да бъде

проследен при засрещането на доминантната теория на отражението на Тодор Павлов и нейното семиотичното преобразуване от Юрий Лотман. Марксистко-ленинистка естетика на Тодор Павлов налага догматичната формулата за *литературата като отражение на действителността*, като определяща миметична теория. Така доминантният възглед след 1945 г. в рамките на източния блок е за радикално автентичен реализъм. Юрий Лотман никога не критикува директно тази официална доктрина, но преобразува теорията на отражението в саморефлексивна теория. Ключовата разлика между подходите на Павлов и Лотман, е функцията на езика. Лотман развива средищната линия между „лингвистичния фундаментализъм“ на Якобсон и диалогичния принцип при Бахтин, като залага на опосредяващата инстанция на похвата (Тиханов 2015: 10). Теория на отражението е антилингвистична, тя избягва езиковата материалност на литературната творба и пренебрегва езика като опосредяваща инстанция. Те е за един непосредствен реализъм.

1. Зелената херинга на Якобсон

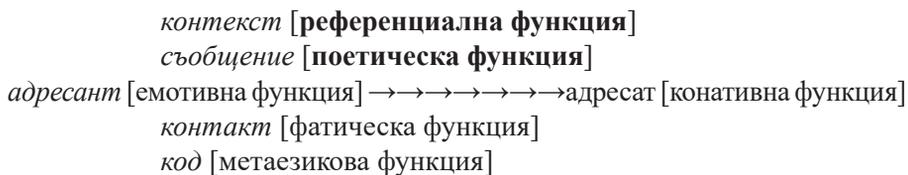
Обичайно модерността е разпознавана като взривяваща миметичната идея. Два обрата водят до преобръщане на реалистичното разбиране за изкуството. На нивото на художествената практика това е бунтът на авангардите, на теоретични ниво – автореференциалната роля на поетическата функция. Въвеждането от Якобсон на термина *литературност*¹, *заумният език* на Хлебников и белият квадрат на бяло поле на Малевич са паралелни серии, обединени от общия отказ от референциалност в изкуството². Поетическата

¹ Историята на литературознанието през XX в. е детайлно разказана тъкмо през сложните завой на понятието „литературност“ от Т. Христов в книгата му *Литературността*, като същевременно миграциите на понятието са подложени на остро критическо преосмисляне от автора. В началото на XX век питането на руските „що е литература“ насочва към изработването на понятия като „похват“, „поетическа функция“, „литературност“, „фикционалност“. Опитите на литературознанието (от руски формалисти през Пражки литературен кръжок и Нова критика до френски структурализъм) да преосмисли въпроса за литературността ще бъдат неотменно съпътствани от нови концептуализации върху ролята на езика в литературата. Така наследството на лингвистиката в литературната теория може да бъде открито и разказано през историята за търсачеството и концептуализирането на автономния език на литературата. (Христов 2009). Гришакова (Grishakova 2008) разглежда отношението на понятията „литературност“ и „фикционалност“ с оглед на историята на руския формализъм и настъпилите наративни и дискурсивни обрати, през които идеята за литературност се репонятизира във фикционалност.

² За отхвърлянето от Якобсон на референциалното измерение и обектното изброяване на емпиричния свят (както на обект референт, така и на рефериращ контекст), както и за връзката между теорията му и художествената практика на Хлеб-

функция е една от шестте комуникативни функции в модела на Якобсон, която насочва към иманентните закони и относителната автономност на творбата. Тя се фокусира върху метонимично/метафоричното деформиране на самото съобщение, като се оразличава от референциалността на всекидневния език и от контекста на нелингвистичните обекти:

Фиг. 1

Трансформацията на понятието мимесис предполага деконструкция на опозицията миметично/антимиметично изкуство. Подкопаване и отмяна на твърдата дихотомия на традиционни (миметични) и авангардни (антимиметични) подходи към изкуството, изважда едни от сложните теоретични дебати от 20-те и 30-те на XX век върху реализма в литературата. Теорията на Роман Якобсон предлага *avant la lettre* критика и алтернативен подход на радикално реалистичната марксистка теория на отражението в лицето на Павлов. Тя също антиципира въпросът върху „истинския реализъм“ – другият голям ляв дебат, който се състои през 30-те между Лукач-Брехт³.

В ранната си статия „Върху реализма в изкуството“ (1921), публикувана най-напред на чешки и по-късно на руски, Якобсон въвежда тезата за *крайната относителност на понятието реализъм*. Това релативизиране и умножаване на реализмите прави вече невъзможно да се прокара ясна и отчетлива граница между реалистично и авангардно изкуство. Вместо дихотомията антимиметично/миметично изкуство Якобсон разграничава два по-общи типа реализъм: 1. реализъм на деавтоматизацията и 2. класическия консервативен реализъм. Последният тип не разпознава собствените си естетическите похвати, докато първият притежава подобен метапоетически потенциал.

Статията „Върху реализма в изкуството“ (Jakobson 1987) започва с настояването, че е необходима по-строга литературоведска терминология, която да мине отвъд импресионистичното бърбрене на историците на литературата, които под шапката на понятието реализъм увлекателно разискват клюки за живота на писателите. Якобсон се заема да изработи подобно терминологично разграничение между различните форми на реализма, като посочва девет възможни употреби. Условието за размножаването на реализмите е в зависимост от инстанцията, която служи за отправна точка. Деветте форми

ников и Малевич вж.: Тодоров 1997.

³ За писмата между Лукач и Ана Зегерс върху понятието реализъм, както и за дебата Лукач-Брехт, вж.: Lukács 1980.

на реализъм се фокусира съответно върху фигурата на **автора** [A_1 ; A_2], на **читателя/ критика** [B_1 ; B_2], на **контекста** [C_1 ; C_2], на **похвата** [D_1 ; D_2] и на **кода** [E]. Ретроактивно е лесно да бъде положено това разграничение във вече посочената комуникативна схема и различните функции на езика. Надредното разпознаване, която определя двата вида автори, читатели, контексти или похвати, са атипичният или типичният модус. Това са ключовите две тенденции, които работят през различните инстанции в целия модел:

1. Атипичният модус. Основните му оператори са **деавтоматизацията** и **деформацията**. При него водещ е стремежът към аномалното и новото, което е свързано с отхвърляне на настоящите условия. Характерен е за революционното авангардно изкуство.

2. Типичният модус. Основните му оператори са **натурализацията** и **запазване** на вече установените разбирания за реалност. Тази консервативна тенденция поддържа традицията и наложените канони, като претендира че представлява „истинския реализъм“. Тя натурализира условията си за възможност като непосредствени, природни, истински, неотменими.

Така прилагайки тези два модуса към фигурата на автора, Якобсон разграничава консервативния и авангардния автор. **Консервативният** твърди, че творбата му е напълно правдоподобна, максимално вярна към истината, природата или действителността [A_2]. **Авангардният автор** се стреми към един вид неореализъм, или „реализъм в по-висш смисъл“, като например този на сюрреалистите, футуристите, експресионистите [A_1]. Ако типичният и атипичният оператор се отнесат към читателския хоризонт на очакване, ще се появи на свой ред **консервативният читател** [B_2], който иска да открие вече познати и установени схеми, или **читателят бунтар** [B_1], който разпознава автоматизацията и рутинизацията на похватите. Що се отнася до инстанцията на контекста, едва тук може да се говори за историческия реализъм на XIX век [C_1]. По-късното извеждане на този тип реализъм като надреден и единствен е ефект тъкмо на натурализиране и консервиране [C_2]. Това води до раздвояването на авангарден и класически реализъм на XIX век. Прогресивният реализъм от самото начало е в противоречие с установените до този момент конвенции, той разрушава предшестващата естетика на Романтизма, за да наложи своите техники. Пример за авангарден реализъм е с Иля Репин, който отначало ще бъде обвинен за изкривяване на принципите на правдоподобност и нарушаване на академичния канон, за да бъде разпознат по-късно водещо име на реализма. Стенадал, който сам предпочита да се нарича романтик, е авангарден реалист, докато Шанфлори и школата на реалистите са вече консервативни реалисти. Класическият реализъм, напротив, иска да запази втръдените похвати, затова той ще гледа на импресионистите Сезан и Дега, като разрушаващи „правилните“ реалистични принципи. Якобсон вижда този двутактов механизъм на **деформация** и **натурализация** като характерен при смяна на парадигмите. Важен акцент е, че реализмът е в множествено

число, защото е контекстуално обусловен и зависим от гледната точка на инстанцията, която го дефинира, той не е безусловен и непроменлив. Да се генерализира, че руската литература е типично реалистична, е подобно на твърдението, че човек е типично на два-сет и три години. С други думи, Якобсон категорично отхвърля възможността за автентичен (истински, оригинален, правилен, правдоподобен) реализъм, доколкото понятието е контекстуално променливо. Той предлага деленето на **консервативен реализъм**, който се стреми да прикрие условията си и **реализма на деформацията**, който си служи с деавтоматизация и промяна на похватите.

Естествено, ядката на подобно разиграване на множествеността на реализмите е в похвата. Модусът на де-автоматизацията и този на натурализацията са съответно свързани с **типичния похват** и **атипичния похват**. Единият запазва естественото „природно“ състояние, докато другият е девиация точно спрямо наложената като естествена конвенция. Якобсон прилага този механизъм съответно по отношение на автора, читателя или контекста, като показва сложните отношения, които могат да се заплетат между тези инстанции. Оси на деформация в изкуството, които категорично ясно са изведени в този ранен текст, са метонимичното огъване в прозата и поетическата метафора. Тя е определена като „преобърнат отрицателен паралелизъм“.

Собствената дефиниция на Якобсон върху реализма [Е] е „потребност за последователна мотивировка и реализация на поетическите похвати“ (Якобсон 1987: 26). Тя поставя акцент върху техните в изкуството и техните трансформативни сили. Мотивировката на похвата може да е вътрешен фактор, да е зададен отвътре на самата творба. Якобсон посочва като илюстрация кубизма, при който един и същи обект се мултиплицира, като така става по-осезаем и по-реален от различни гледни точки и същевременно самият похват става видим и експлицитен[A_1]. Този ефект в литературата се случва, когато „един предмет е повтoren при отражението си в огледалото“.

Ключово място в статията „Върху реализма в изкуството“ е арменска гатанка: що е то – виси в хола и е зелено, отговорът е херинга; на въпроса защо е зелена, отговорът е защото е нарисувана, а защо е нарисувана зелена – за да е трудно отгатването. Зелената херинга на Якобсон подобно на зеления кон на Чавдар Мутафов прави видима деформацията на похвата и превръща творбата в гатанка. Огледалото при Якобсон е вътре в самата творба и неговата функция е да направи работите трудни да се разгадаят. Удвояване на похвата, експлицира кода и деформацията става по-осезаема. Това е свързано с метапоетичната функция, когато творбата произвежда изобилието от коментари, бележки, инструкции върху собствената си направа. За разлика от автентичния мимесис и самотъждествената функция на огледалото при Тодор Павлов, огледалото при Лотман винаги размножава и прави творбата по-хетерогенна. Двойните кодове при Лотман и въобще структурата на текст-в-текста може да бъде видяна като подобна автопоетична процедура.

2. Текст в текста при Лотман: хетерогенен мимесис

Подобна пластична концепция може да се види и теорията на Лотман за преобразуване на понятието мимесис по пътя на превръщане на мимесиса в семиозис.⁴ Лотман никъде не използва изрично понятието мимесис, но неговото разбиране за двойните структури в изкуството или за удвоеното кодиране работи тъкмо по посока на презареждане на една миметична теория отвъд конвертируемите матрици⁵.

Можем да очертаем залозите на подобна миметична теория през един късен текст на Лотман, какъвто е „Текст в текста“, където много от неговите по-ранни тезиси са събрани в синтезиран вид (Лотман 1992: 189-206). В тази статия съвсем експлицитно е посочен опитът да бъдат интерферирани формално-структуралистката парадигма на Якобсон с прагматично-диалогичната парадигма на Бахтин.

Общата рамка очертава две принципно различни начина за дефиниране на понятията за език и текст, както и на отношенията помежду им (фиг. 2). Първият случай е лингвистичното мислене за езика като синхронна и затворена система, която в диахронен план генерира безкрайна верига от текстове. Вторият случай е културологичният подход, при който първичната единица е текстът. Текстът е изходната затворена, иманентна, гранична структура, от която се „изважда“ езикът като незавършен, протичащ елемент, подлежащ на разкодиране и интерпретиране. Така на първа стъпка Лотман очертава двата модела: **лингвистичен**, при който текстът е видян като пасивен и произведен от езиковата парадигма, и **литературоведски**, при който текстът е генеративно звено, което си служи с минимум два езика или „закодиране с двоен код“. Точно двойното кодиране е механизмът, през който Лотман излиза извън хватката на отражателната теория.

Лотман мисли текста като структура, която е нехомогенна, доколкото е закодирана от двоен код. Той преобразува комуникативната схема на Якобсон, като вкарва едно хибридно понятие, каквото е *текст-код*. Така Лотман удвоява Якобсон. Текстът-код е междинно звено по средата между кода и езика, което служи за двойното кодиране при производството на всеки текст. **Той е като един допълнителен чужд семиозис вътре в рамките на матерния семиозис, поради което всеки текст има хетерогенна структура.** Текстът-код е текст, т.е. има синтаксис и протича във времето, но самият той служи като граматика или парадигма за изграждането на други текстове. „Илиада“ на Омир или „Божествена комедия“ на Данте е подобна парадигма, която поражда нови текстове.

⁴ Конкретно за подобен опит теорията на Лотман да бъде преведена като миметична теория вж.: Grigorieva 2003.

⁵ За двойните структури във връзка с една възможна миметична теория на Лотман вж.: Grishakova 2012.

Фиг. 2

1. Език [код]' → текст₁, текст₂, текст₃
2. Текстът' → език [текст код]₁, /език [текст код]₂

Фиг. 3

Премоделиране на Лотман на двойното кодиране на текста

Освен на парадигматично равнище, текстът има и своя динамична страна и с това задейства генерационен процес. Текстът не е пасивен обект на изследване, а механизъм, който сам произвежда други текстове. Вътрешна вгъвка на самото удвояване на кода и общението между кодове от различни нива е генератор на новото. Ключово при Лотман е, че за да имаме текст, ние вече имаме интерфериране на два текста, два езика, два кода, което превръща текстът в генератор, самомоделираща инстанция: „мислещо устройство“.

Въвеждането на външни или чужди елементи само засилват процесът на хибридиране. Текстът е иманентно хетерогенна структура, който се само-развива и субординира. Той е винаги двойно кодиран: едни от кодовете са доминантни и експлицитни, а други са скрити и имплицитни. В процеса на семиозис фокусните и фоновите кодове, централните и периферни елементи се трансформират и променят местата си. Важното е, че имаме различни нива – единици от по-високо *мета* ниво, единици от по-ниско суб ниво или такива от същото ниво. *Мета*-нивата са част от текста, те го описват отвътре, т.е. представляват саморефлексивен механизъм, който саморегулира и самоорганизира системата. Суб-нивата са неексплицитни, невидими, те са „несъзнаваното“ на текста, което бъдещите прочити ще извадят наяве.

Към удвояването на комуникативната схема на Якобсон, Лотман ще направи и още едно значимо допълнение като включи диалогичния принцип на Бахтин. Така всеки елемент от схемата влиза в общение с всеки друг елемент. Самореференциалният момент е ключов в тази концепция и Лотман изследва конкретни примери на възможността авторът, читателят или текстът да общуват сами със себе си. Това обръщане на похвата към себе си е точно саморефлексивният потенциал, разпознат от Якобсон с метафората за огледалото.

Така имаме:

1. Общуване на подател ↔ адресат
2. Общуване на аудитория ↔ културна традиция
3. Общуване на **читател със самия себе си**
4. Общуване на читател ↔ текст
5. Общуване на текст ↔ контекст
6. Общуване на текст ↔ метатекст
7. **Общуване на текст ↔ текст [двойно кодиране]**

Отношението текст-контекст в най-важно за изследване на типа миметична теория и в тази точно може да се проследи най-ясно различието с възгледите на Тодор Павлов. Лотман радикално преосмисля понятието за контекст, при него то не е сводимо до действителността в теорията на отражението, доколкото контекстът функционира по подобие на текста. Текст и контекст са изоморфни. Всеки текст се включва минимум в два контекста, определен е от две перспективи. Колкото повече тези два контекста са хетерогенни, толкова повече сме близко до събитието, обозначени в семитотичната теория на културата на Лотман като културен взрив. Примерът на Лотман за културен взрив в статията „Текст в текста“ идва от теорията на Георги Гачев за ускореното развитие, при общуването на два контекста: централен и периферен.

Използвайки езика на огледалата, познат на отражателната теория, но с тази вътрешна вгъвка, Лотман решително застава срещу идеята за автентичен мимесис. За него литературата и изкуството като вторични моделиращи системи са хибридни структури от по-високо ниво и съответно притежават автопойетичен потенциал. Хетерогенният мимесис се осъществява при онези ненивелирани позиции, които не снемат, а засилват общуването между *чужд* и *матерен* семиозис.

Вероятно за учения от Тарту, който работи в рамките на един тоталитарен режим, осмислянето на ролята на фоновото, хетерогенното, периферното и подчертаване на способността маловажното и невидимото да породят събитийни ефекти далеч не са реторика, а жизнена позиция.

3. Умерени и крайни литературоведи

Никола Георгиев, обърнат към литературоведите на бъдещето или промисляйки една история на литературознанието на ХХ век, разглежда жанра на литературоведския скандал като формиращ нови литературоведски школи, кръгове, направления (Георгиев 1999: 131-146). В този контекст Георгиев се пита как фигурата на Лотман и семиотичната школа в Тарту не са предизвикали скандал и как са останали необезпокоени от маркс-ленинската естетика. Разгледани са седем концептуални и реторически стратегии, които употребява Лотман при създаването на литературоведска школа, без да се стига до плес-

ници по обществения вкус. Георгиев очертава полюсите на умерени срещу крайни литературоведи, така той вижда в Лотман една балансирана стратегия за прокарване на нов език и метод. Крайните литературоведи подобно на Мирослав Янакиев взривяват полето с използването на математически и лингвистични модели⁶. Усилията на групата структуралисти около Мирослав Янакиев през 1960-те и 1970-те години се отчитат като „неблагонадеждни“. Те са опозиционни за режима заради използване на точните методи в литературознанието и подозрителното затваряне във фонемите, структурите, кодовете, фигурите и синтактичните конструкции на самия език в контекста на едно антилингвистично литературознание. В кръга около Янакиев никакво отражение на материалната действителност не се извършва, а самият език е видян откъм материалната си страна⁷.

Според Георгиев обаче благодарение на пластичността и динамиката на своите понятия Лотман остава убедлив за догматичната критика. Лотман разработва инструментариум, чрез който се преодолява парадигмата на непосредствено автентично отражение. Това преодоляване естествено не е еднократен акт. В контекста на Източния блок парадигмата на отражателната теория е доминираща, тя е част от догматичната директивата на социалистическия реализъм, чийто тоталитарен и натурализиращ ефект я прави водеща идеологико-естетическа платформа. Марксистко-ленинската литературна критика въвежда шампата, която мисли литературата като „обективно отражение на действителността“. Как тази псевдомиметична концепция навлиза в контекста на българското литературознание?

4. Идеологическия имплантант на типичното

Петко Буюклиев е сред онази група млади литератори (Христо Радевски, Никола Ланков, Ангел Тодоров, Любомир Огнянов-Ризор, Георги Бакалов), които с помощта на Тодор Павлов, основават и издават в периода 1929-1934 г. литературния седмичник „Работнически литературен фронт“. По-късно Петко Буюклиев е сред основателите на сп. „Септември“ и е негов главен редактор през 1949-1950. Негова е и заслугата по превеждането от руски на „авторитетния“ учебник на съветски литературовед по теория на литературата. „Теория на литературата“ на Тимофеев през 1945 г. се появява вече във

⁶ Напротив, не за различието, а за теоретичната близост помежду им свидетелства следният текст, в който Лотман защитава и експлицитно заявява интереса си към концепциите на Янакиев: Лотман 1982.

⁷ Никола Георгиев пряко обвързва външнолитературния миметичен подход с езика и иронично критикува теория на отражението: „Някои от представителите на този подход я карат направо през просото, т.е. прескачат езика и свързват произведението направо с действителността“ (Георгиев 1999: 215). Върху тезата за радикалната материалност на езика при Янакиев вж.: (Калинова 2018: с. 273-290).

второ издание на „Издательство на българската работническа партия (комунисти)“. В предговора Буюклиев заявява, че подобно помагало на български не е имало и изразява надеждата, че то „ще даде тласък... на българската-теоретична мисъл към по-задълбочено и оригинално изследване на литературните явления“ (Буюклиев 1945: 6). Общата теоретична рамка, която прокарва това учебно помагало, въвежда идеята за художествения образ, който отразява и типизира многообразието на живота. Красноречиво първата глава представя тази водеща постановка под заглавието „Литература и живот“, като нейната базисната теза е:

И ето, това показване на живота, в което писателят, първо, изказва своите идеи за живота, *като отразява типичните му черти*, второ, като запазва в своето изображение жизнеността, конкретността, индивидуалността на тия явления, за които той говори и, трето, като използва (обикновено) *измислицата като форма за обобщение, за типизация*, ние считаме за образно показване на живота⁸

Тимофеев дава пример за образ, отразяващ живота. Това е Евгений Онегин и дворянството, при което пътят на измислицата е допустим дотолкова, доколкото спомага за снемането на типичното в конкретния индивид. Не е пропуснато обобщение с цитата от Енгелс за типичния характер в типични обстоятелства. Типизиране на индивиди и разказването на една в зависимост от средата, откриването на различия между войника, работника, , адвоката, безделника, учения, търговеца, моряка, поета, свещеника като аналогични с тези между вълка, лъва, магарето, гарвана, акулата, разбира се са ни познати от Балзак и неговото увлечение от зоологията в концептуалните уводни бележки към „Човешка комедия“ от 1842. Но тук е важно да се цитира Енгелс.

Историческата линия на предходните литературни епохи противопоставя социалистическия реализъм на натурализма и романтизма. Идеал за писателя социалистически реалист е да се предпази от натурализма, който просто фотографира, без да типизира и обобщава. Още по-страшен е недостатъкът на реакционния романтизъм (за разлика от приемливия революционен романтизъм). Реакционният романтизъм е неудовлетворен от живота, той се противопоставя на живота, предлагайки празни химери, връщане в миналото и религиозно-мистични образи. Пример за всички тези недостатъци е даден с фантастичното творчество на ранния Гогол. Реалистичният Гогол се приема, фантастичният се отхвърля.

В главата „Езикът на художественото произведение“, която разглежда връзката на език и образ, можем да видим ролята на езика подобно на ролята на измислицата допустима толкова, доколкото служи като средство за създаване на индивидуализация на образите или за снемане на типичното в

⁸ Тимофеев 1945: 25 [курсив мой (К.С)], учебникът Теория литературы от 1934 е дописан, разширен и преиздаден през 1945.

конкретното. В този терминологичен регистър формулировката на Аристотел за литературата, *използваща възможното по вероятност и необходимост* е „преведена“ като „не това, което е било, колкото онова, което е могло да бъде, т.е. именно характерното, типичното“ (Тимофеев 1945: 105). „Характерното и типичното“ става онзи автоматизъм, през който идеологията ще се вмък-ва при трансмисиите и синтезите в процеса на отражението от социалната действителност към литературата.

Учебникът на Л. Тимофеев дава основните постулати на отражателното мислене на литературата в един по-прост и стегнат вид и може да служи само като педагогическо допълнение, което да онагледява водещата линия в марксисткото литературознание, vyplътена в българския контекст от крупната фигура на Тодор Павлов.

5. Антилингвистичното наследство на Тодор Павлов: автентичен мимесис

Тодор Павлов е главният отговорник, който налага в Източния блок идеологическият императив за *литературата като отражение на действителността*. Основополагащ в монографията му „Теория на отражението“⁹ е възгледът на Ленин за идеята като субективен образ на обективните неща. Така според Павлов за Маркс, Енгелс и Ленин идеите са огледални образи на нещата, те са субективно отражение на обективната действителност. Канонизиращото дело на Павлов по осмисляне на правоверния възглед за диалектичното отношение на *материя* и *съзнание*; *обективност* и *субективност*; *идея* и *образ*, *обект* и *отражение*, дава възможност да се направи по-ясен контраст с литературоведски методи, езици и прочити, които се оттласкват от него и го подриват. Те са обединени от структуралистко-семиотичната парадигма. Така вместо дихотомията миметично и антимиетично може да преразгледаме лингвистичните и антилингвистичните миметични концепции, или извеждането на теориите за хетерогенен и автентичен мимесис. Докато автентичният мимесис си служи с процедурите идентификация и непосредственост, то хетерогенният мимесис е винаги несамосъпадащ, разподобяващ се и опосредствен.

В отражателната теория обектът на огледалото със своята способност да отразява функционира като водеща фигура при онагледяване на диалектиката между субективния образ и обективния предмет. В монографията на Павлов огледалото се появява напълно експлицитно като аргумент и разяснителен механизъм: „Огледалният образ на лампата, да речем, се *схожда* с лампата

⁹ *Теория на отражението* на Павлов излиза първо на руски в Москва през 1936 г., а нейното второ и преработено издание на български е през 1945 г. По-късно, 1962, Sofia Press издава и английски превод, така че да могат да бъдат запознати западните публикации с този фундаментален труд.

по фигура, цвят и т.н., но същевременно образът е именно образ на лампата, а не е самата лампа“ (Павлов 1987: 171). „От този факт следва всъщност само едно, че даденият образ е именно *физически*, именно *огледален образ* (който може да се повтори в хиляди огледала) на червения отразен предмет и който образ може не само да се вижда, но дори и да се *фотографира* например с *цветна фотография*. В огледалото обаче самия червен предмет като предмет го няма.“ (Павлов 1987: 206). Диалектическият елемент в подобна доктрина е всъщност безкрайния процес по непосредствена идентификация между материя и съзнание, между обекта и образа. Необходимо е автентично съвпадение, доколкото отражението трябва да е вярно и адекватно на емпиричната действителност. Категориите за автентичност, идентификация и съвпадение са водещи.

Деформацията в огледалото, рекурсията и хилядите минимални разлики при умножението на един и същи образ не са взети под внимание от Тодор Павлов. Контрастът с школата в Тарту, която е очарована от огледалата като самолексивно устойчиво, е показателен. За кръга около Лотман огледалото е механизъм отвътре на творбата. То е вътрешнолитературен саморефлексивен похват, който удовява поетическите кодове. Цял брой на „Трудове по знакови системи“ е посветен на семиотика на огледалото в изкуството. В него се демонстрира как се изгражда фикционалния *като че ли* свят чрез *удвояване на удвояването* или чрез *трансформация на изображението в процеса на удвояване* (Лотман 1992: 274- 284).

Теорията на познанието, развивана от Павлов, държи на следната логическа (или по-скоро идеологическа) аргументация: първо, идеите са копия, фотографски снимки и огледални образи на нещата и второ, вещите съществуват независимо от съзнанието и се отразяват в него, следователно обективните неща добиват субективен образ в човешкото съзнание чрез отражение. Процедурата по *отражението* е основа на Маркс и неговата критика върху Хегел (това е прочутото обръщане на Хегел с главата надолу). Оражението е процес, при който материалното е *прекадено/отразено (umgesetztze)* и *преведено (übersetzte)* в съзнанието, феноменалното е пренесено от действителността направо в човешката глава¹⁰. В този смисъл Павловото преобръщането както

Особено внимание заслужава статията на Александър Кьосев „Истинският наследник“ с оглед на институционалната роля, която играе Тодор Павлов. Тя разглежда как обективният процес на формиране на комунистическия литературен канон, е преди всичко лична заслуга на Тодор Павлов и огромния му авторитет, като понятието „златен фонд“ вече включва поети и писатели, заклеени като буржоазни от една предходна лява линия. Литературният авторитет на Павлов е поддържан чрез заемането на централни институционални позиции и чрез пряка подкрепа от Сталин. Кьосев очертава връзката между институционализацията на Павлов през 1930-те и „избухването“ на неговия литературоведски гений в Москва (Кьосев 2009).

¹⁰ Т. Павлов често реферира към следния цитат, където Маркс критикува и пре-

на Платон (идеята е отражение на света), така и на Хегел (светът е отражение на идеята), се синтезира във формулата *светът се отразява (пресажда) в съзнанието*. За този обрат решаващо е да се подчертае първичната роля на материалното, както и активната роля на отражението.

Предпоставката на Павлов е, че материалният емпиричен свят се отразява в съзнанието, но при този процес напълно се редуцира езикът като инструмент за саморефлексия и модификация на реалността. Отражението остава винаги вярно, автентично, акуратно копие на материалния свят, идентично повторение в хиляди огледала. Идентични копия без никаква деформация: материализиране на *идеята* на Платон, преобръщане на Хегел.

При това теорията на отражението рязко критикува, от една страна, *иманентистките* теории (особено в лицето на Бергсон), които според Павлов абсолютно отъждествяват предмет и образ. От друга страна, са критикувани агностиците, които абсолютно оразличават предмет и образ като „двойници“, чисто субективни знаци, йероглифи, символи (Павлов 1987: 184). Знаците обаче могат да бъдат напълно фиктивни, подчертава Павлов, като например „вампир“, „самодива“, „змей“, в тях няма нищо обективно, доколкото липсва денотат. В думи от типа на *еднорози* и *кентаври* е видяна опасността и неспособността да се осигури философска гаранция на материалистическия метод.¹¹ Немотивираността на знака и материалността на езика е идеологически подривна и дестабилизираща за режима. Отражателната теория на Павлов е антилингвистична. В нейната механика езикът трябва да служи като инструмент за *пресаждане* и *превеждане*.¹²

6. Искането изкуството да отразява правдиво действителността: по Аристотел или по Павлов

Симптоматично е легитимирането на миметичната теория през възгледите на Тодор Павлов в предговора на Кръстьо Генев при първия превод на

обръща постановките на Хегел: “Bei mir ist umgekehrt das Ideelle nichts andres als das im Menschenkopf *umgesetzte* und *übersetzte* Materielle.” (Marx 1968: 25). Точно *umgesetzte* е преведено като отразено, което дава основа за развиване на теория на отражението.

¹¹ „Например знаците думи „вампир“ и „змей“ означават нереални, фантастични „неща“. Где е гарантът, че „материя“, „причинност“ и др. под. не означават също такива нереални, фиктивни „неща“. Символизъмът и йероглифизъмът не са способни да дадат подобна гаранция.“ (Павлов 1987: 161) В подобно опасно отклонение е заподозрян субективизъмът на Плеханов.

¹² Ангел Ангелов очертава следната ярка теза – социалистическите режими предпочитат теорията на отражението пред теория на подражанието, защото искат да петрифицират възможността за промяна, доколкото отразяващата повърхност не приема формата на отразеното (Ангелов 2000: 75-101).

„Поетика“ на Аристотел на български¹³:

Прав ли е Аристотел в тези свои схващания? – “като се почне от Аристотеля и се свърши с Тена и съвременния социалистически реализъм – подчертава академик Тодор Павлов – искането изкуството да отразява правдиво действителността е било – и си остава – едно от първите искания, предявявани на съчинското изкуство. А това значи, че да се отрича познавателната роля и значение на изкуството, е решително недопустимо” (Обща теория на изкуството, с. 288).

Кръстьо Генов цитира неколккратно второто разширено издание на „Обща теория на изкуството“ на Павлов от 1938 г.¹⁴ Това е съчинението, което “запознава” българските читатели с теория на отражението през приложението ѝ в изкуството, доколкото философският опус се появява у нас едва през 1945 г. И макар “Теория на отражението” никъде експлицитно да не разглежда миметичната теория на Аристотел, то през превода на “Поетиката” слепването на подражателната с отражателната теория е направено. И, разбира се, Кръстьо Генов освен теорията на Павлов, напълно прецизно представя логиката на *възможното* и *вероятното* като несъвпадаща с *действителното*, отбелязва като основно за Аристотел предпочитането на невъзможното вероятно пред възможното невероятно¹⁵, но тези сложни модални операции по-трудно влизат в рецептивна употреба. За предпочитане е директният постулат, извлечен от Тодор Павлов, че литературата е отражение на действителността. И затова е набеден Аристотел.

7. Скоба върху българското литературознание

Какво се случва с разбирането за мимесиса днес в българското литературознание, след като дамгата на отражателната теория е избледняла¹⁶. Ще

¹³ На български има три превода на *Поетика*: от Кръстьо Генов и Петър Радев (*Поетиката на Аристотеля*, 1943 [1947]); от Александър Ничев (*За поетическото изкуство*, 1975); от Георги Гочев (*Поетика*, 2016). Предговорът, към който реферирам, “Увод в Поетиката на Аристотеля”, е от второто преработено издание на превода от Генов и Радев (Генов 1947).

¹⁴ Първото издание е година по-рано, от 1937 г., то е значително по-кратко спрямо това от 1938 г.

¹⁵ Любопитно е, че Т. Павлов критикува Аристотел точно за изместването на *действителното* и предпочитането на идеалистичната категория на *възможното*: „Възможност, обаче, още не ще рече действителност. Възможното затуй именно е възможно, че при отделни условия се превръща в действително. При отсъствието на такива условия, обаче, то си остава само възможно и не преминава в действителност“ (Павлов 1937: 36). Тъкмо това разграничение е заличено при контаминирането на теория на отражението и миметичната теория на Аристотел.

¹⁶ В две от своите монографии Клео Протохристова показва как огледалото винаги е било част от литературоведския инструментариум. Тя разглежда огледалото

отбележа три опита за преобразуване на миметичната теория в български контекст. Първо, това е студията на Боян Манчев „Платоновият разрив: философия срещу поезия“ (2000), която извършва философска деконструкция на основополагащия мит за раждането на поезията и философията като задвижвани от два типа мимесис – от една страна, фигурирането на безформеното чрез *анархетипичен мимесис*, и от друга, моделирането чрез *императивен мимесис*, което работи чрез разграничението на модел и копие. Второ, това е книгата на Невена Панова *Mimeopolis* (2012), която продължава усилието на Манчев в развиването на една литературна и политическа теория, изваждайки в бавното четене на „Закони“ на Платон тройната структура на мимесиса като а) онтологическа позиция; б) активност и с) репрезентация. И трето, това е последната книга на Розалия Ликова *Мимезис и антими́месис. В началото на новия век* (2008), която прави опит за преосмисляне на наследствата на категорията мимесис с експлицитна критика и разграничаване от теорията на отражението на Тодор Павлов. Преосмисляйки свои по-ранни книги, Розалия Ликова подчертава, че е употребявала два модела за литературата I традиционно-миметичен (*ала* Павлов) и II авангардно-креативен (*анти* Павлов).

Ликова обаче вижда възможност за преобразуване на самото понятие за мимесис, като деконструира бинарната опозиция *мимесис* и *антими́месис*. За целта тя отправя към идеята за езиков мимесис, който си служи с интерференции на два принципа. В подобен режим на преодоляване на разцепването на отражателната и лингвистична линия, можем да видим и семиотичните тезиси на Лотман. Така съвсем по Якобсон не само реализма, но и миметичните теории могат да се делят на консервативни и революционни. Автентичният мимесис на Павлов ще търси вярното уподобяване между емпиричен и художествен свят, докато хетерогенният мимесис на Лотман ще разпознава текстът и контекстът като вазимохубридиращи се условности.

Последната скоба върху българския литературоведски контекст в контекста на комунистическия режим е върху прекия сблъсък на Розалия Ликова със соцреалистическата директива. Това е кратък епизод от скандала, който тече през лятото на 1972 г., когато Джагаров е сменен от Панталей Зарев на поста председател на СБП. Джагаров опитва да запази мястото си, като критикува Зарев заради направени от него грешки като главен редактор на „Литературна мисъл“. Едно от големите прегрешения на Зарев е, че допуска да излезе в кн.6/1971 статията на Розалия Ликова „Принципи на гледната точка на разказвача“, в която Ликова обсъжда фокализацията в творчеството на Георги Марков. Фактите след този скандал са, че Зарев става председател, Ликова прекъсва преподавателката си дейност в СУ в периода 1972-1975 г. и е изключена от СБП за повече от десет години, а Държавна сигурност за-

като метадискурсивна метафора, като литературен мотив и като инструмент за компаративистичен анализ, чрез което извършва решителна смяна на парадигмата на теория на отражението (Протохристова 1996; Протохристова 2004).

почва разработката на досието „Скитник“. По същото време на страниците на „Литературна мисъл“ започва престрелката на импресионисти и структуралисти върху „Диви разкази“ на Хайтов¹⁷. Спор, който изтласква теорията на отражението и изцяло сменя езика на литературознанието.

Цитирана литература

- Ангелов, Ангел 2000. Образи на преобразуване/ изчезване. Оригиналетъ/ отпечатъкът/ копието: инсталациите на Надежда Ляхова. – Symposium. Античност и хуманитаристика. Сборник с изследвания в чест на проф. Б. Богданов. София: Сонм, с. 75-101. [Angelov, Angel. Obrazi na preobrazuvane/ izchezvane. Originalat/ otpechatakat/ kopieto: instalatsiite na Nadezhda Lyahova. – Symposium. Antichnost i humanitaristika. Sbornik s izsledvania v chest na prof. B. Bogdanov. Sofia: Sonm, 2000, s. 75-101].
- Генов, Кръстьо. Увод в Поетиката на Аристотеля. – Поетиката на Аристотеля, 1947 [1943], <http://theseus.proclassics.org/node/160> (видяно на 10.11.2018). [Genov, Krastyo. Uvod v Poetikata na Aristotelya. – Poetikata na Aristotelya, [seen 10.11.2018].
- Георгиев, Никола 1999. Лотман навършва седемдесет – как стана това?. – Мнения и съмнения. София: Литературен вестник, с. 131-146. [Georgiev, Nikola 1999. Lotman navarshva sedemdeset – kak stana tova?. – Mnenia i samnenia. Sofia: Literaturen vestnik, 1999, s. 131-146.]
- Георгиев, Никола 1999. Огледалата на литературата. – Мнения и съмнения. София: Литературен вестник. [Georgiev, Nikola. Ogledalata na literaturata. – Mnenia i samnenia. Sofia: Literaturen vestnik, 1999].
- Калинова, Мария 2018. За радикалната материалност на езика. – Калинова, Мария, Видински, Ваисл, Спасова, Камелия, Хаос и безредие 1. Случайното на езика, литературата и философията. София: Литературен вестник, с. 273-290. [Kalinova, Maria 2018. Za radikalnata materialnost na ezika. – Kalinova, Maria, Vidinski, Vaisl, Spasova, Kamelia, Haos i bezredie 1. Sluchaynoto na ezika, literaturata i filosofiyata. Sofia: Literaturen vestnik, 2018, s. 273-290]
- Къосев, Александър 2009. Истинският наследник. – Критика и хуманизъм, бр. 29/2009, с. 145-174. [Kyossev, Aleksandar 2009. Istinskiyat naslednik. – Kritika i humanizam, br. 29/2009, s. 145-174].
- Ликова, Розалия 2008. Мимезис и антими́мезис. В началото на новия век. Пловдив: Жанет 45. [Likova, Rozalia. Mimezis i antimimezis. V nachaloto na novia vek. Plovdiv: Zhanet 45, 2008].
- Лотман, Юрий 1982. Писмо до редакцията на вестник „Литературен фронт“ –

¹⁷ За методологическия спор структуралисти-импресионисти като идеологически спор вж.: (Манчев1999: 5-30).

- Литературен фронт, бр. 11/18 март. [Lotman, Yuriy 1982. Pismo do redaktsiyata na vestnik „Literaturen front“ – Literaturen front, br. 11/18 mart, 1982].
- Лотман, Юрий 1992. Театралният език на живописца. – Култура и информация. Прев. Лиляна Терзийска. София: Наука и изкуство, 1992, с. 274- 284. [Lotman, Yuriy. Teatralniyat ezik na zhivopista. – Kultura i informatsia. Prev. Lilyana Terziyska. Sofia: Nauka i izkustvo, 1992, s. 274- 284].
- Лотман, Юрий 1992. Текст в текста. – Култура и информация. София: Наука и изкуство, 1992, с. 189 – 206; Лотман, Юрий. Текст в тексте. – Об изкустве, (1981) 1998, р. 423-436. [Lotman, Yuriy. Tekst v teksta. – Kultura i informatsia. Sofia: Nauka i izkustvo, 1992, s. 189-206].
- Манчев, Боян 1999. Интерпретации на идеологията, идеология на интерпретациите (Върху полемиките в българското литературознание). – Литературна мисъл. бр. 1/1999, с. 5-30. [Manchev, Boyan. Interpretatsii na ideologiyata, ideologia na interpretatsiite (Varhu polemikite v balgarskoto literaturoznanie). – Literaturna misal. br. 1/1999, s. 5-30.].
- Манчев, Боян 2000. Платоновият разрив: философия срещу поезия. – Symposium. Античност и хуманитаристика. Сборник с изследвания в чест на проф. Б. Богданов. София: Сонм, с. 117-137. [Manchev, Boyan 2000. Platonoviyat razriv: filosofia sreshtu poezia. Symposium. Antichnost i humanitaristika. Sbornik s izsledvania v chest na prof. B. Bogdanov. Sofia: Sonm, s. 117-137].
- Павлов, Тодор 1937. Обща теория на изкуството. Основни въпроси на естетиката. София: Братя Миладинови. [Pavlov, Todor. Obshta teoria na izkustvoto. Osnovni varprosi na estetikata. Sofia: Bratya Miladinovi, 1937].
- Павлов, Тодор 1987. Теория на отражението. Избрани философски съчинения в три тома. София: Наука и изкуство, пето издание (1945).[Pavlov, Todor. Teoria na otrazhenieto. Izbrani filosofski sachinenia v tri toma. Sofia: Nauka i izkustvo, peto izdanie, 1987].
- Панова, Невена 2012. Мимеополис. Върху Платоновата политическа и литературна теория на подражанието, София: Сонм. [Panova, Nevena. Mimeopolis. Varhu Platonovata politicheska i literaturna teoria na podrazhaniето, Sofia: Sonm, 2012].
- Протохристова, Клео 1996. През огледалото в загадката. Литературни и метадискурсивни аспекти на огледалната метафора. Шумен: Глаукс. [Protohristova, Kleo. Prez ogledaloto v zagadkata. Literaturni i metadiskursivni aspekti na ogledalnata metafora. Shumen: Glauks, 1996].
- Протохристова, Клео 2004. Огледалото – литературни, метадискурсивни и културносъпоставителни траектории, Пловдив: Летера. [Protohristova, Kleo 2004. Ogledaloto – literaturni, metadiskursivni i kulturnosapostavitelni traektorii, Plovdiv: Letera].
- Тимофеев, Леонид 1945. Теория на литературата. Ред. Петко Буюклиев, София: Издателство на българската работническа партия (комунисти), второ издание; Тимофеев, Леонид 1945. Теория литературы. Основы науки о

- литературе. Москва: Учпедгиз. [Timofeev, Leonid. Teoria na literaturata. Red. Petko Buyukliev, Sofia: Izdatelstvo na balgarskata работническа партия (komunisti), vtoro izdanie, 1945].
- Тиханов, Галин 2015. Актуалността на руския формализъм. – Литературен вестник, бр.31/7-13.10.2015, с. 1; 9-12. [Tihanov, Galin 2015. Aktualnostta na ruskia formalizam. – Literaturen vestnik, br.31/7-13.10.2015, s. 1; 9-12].
- Тодоров, Цветан 1997. Защо Бахтин и Якобсон никога не са се срещали. – Анархистът законодател. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. Никола Георгиев. Съст. Р. Коларов, Бл. Златанов, София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 27-48. [Todorov, Tsvetan. Zashto Bahtin i Yakobson nikoga ne sa se sreshtali. – Anarhistat zakonodatel. Sbornik v chest na 60-godishninata na prof. Nikola Georgiev. Sast. R. Kolarov, Bl. Zlatanov, Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 1997, s. 27-48].
- Христов, Тодор 2009. Литературността. Поредица Зевгма, ред. Миглена Николчина, София: Алтера. [Hristov, Todor. Literaturnostta. Poreditsa Zevgma, red. Miglena Nikolchina, Sofia: Altera, 2009].

Нови книги на Издателски център „Боян Пенев“

2017

Америките ни 2. САЩ като метафора на модерността. Българо-американски отражения (XX–XXI в.). Съст. и ред. А. Ташев, Ив. Христов, Пл. Антоф. София : Издателски център „Боян Пенев“, 2017.

Пенчо Славейков. 150 години от рождението му. Съст. и ред. А. Антонова, Е. Трайкова, М. Янакиева, П. Ватова. София : Издателски център „Боян Пенев“, 2017.

България и Русия (XVIII – XXI век). Пътища и кръстопътища. Съст. Румяна Дамянова. София : Издателски център „Боян Пенев“, 2017.

1917 год: литератор и литературовед: инженер, свидетел, жертва исторического рубежа / социального слома. Съст. Й. Люцканов. София : Издателски център „Боян Пенев“, 2017.

Щрихи към света на Югоизточна Азия. Съст. Р. Бенева. София : Издателски център „Боян Пенев“, 2017.

Минева, Евелина. THE BYZANTINE HAGIOGRAPHIC AND HYMNOGRAPHIC TEXTS ON ST. PARASCEVE OF EPIBATAE. София : Издателски център „Боян Пенев“, 2017.

2018

Книга за Иван Методиев. Съст. А. Антонова, М. Димитрова. София : Издателски център „Боян Пенев“, 2018.

Памет за Яворов в Анхиало/Поморие. Юбилеен сборник със слова и доклади 2012-2017 г. Съст. Е. Трайкова, М. Неделчев. София : Издателски център „Боян Пенев“, 2018.

The Thing. Conceptual and Cultural Aspects. Съст. Р. Кунчева, Т. Добжинска. София : Издателски център „Боян Пенев“, 2018.

Български поетически авангард / Болгарський поетичний авангард. Антологія / Антологія. Съст. Е. Трайкова, М. Иванова-Гиргинова, М. Неделчев. София : Издателски център „Боян Пенев“, 2018.

Українски поетически авангард / Український поетичний авангард. Антологія / Антологія. Съст. О. Сливински, О. Коцарев, Ю. Стахивска. София : Издателски център „Боян Пенев“, 2018.